

УДК 94(477)«1932/1933»

В. В. Рубан**СВАВІЛЛЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ДИКТАТУРИ В РАКУРСІ
ГОЛОДОМОРУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В 1932–1933 рр.**

Рубан Володимир В'ячеславович, здобувач кафедри історії та культури України, e-mail: innavisnyuk@gmail.com

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, Вінниця, 21000, Україна

АНОТАЦІЯ

В основі нашого дослідження є спроба аналізу основних аспектів побуту селян під час Голодомору на Поділлі в 1932–1933 рр., простеження умови їх життя, особистого задоволення потреб в харчуванні, житлі, одязі тощо. Автор розкриває політику вищого партійно-радянського державного керівництва СРСР у галузі сільсько-господарства, що зумовила масовий голод. Діяльність сільських активістів, районних керівників і їх уповноважених, ревізійні хлібозаготівлі, які не лише обтяжували непросту долю селянських родин, а й водночас поглиблювали конфлікт між селянською громадою і радянською владою. На основі аналізу архівних даних висвітлені такі способи практики виживання селян: відмова від хлібозаготівлі; забій або продаж худоби; роздача «авансом» врожаю; вихід з колгоспу; втеча з села в місто або за межі республіки; харчування сурогатами; крадіжка приватного та громадського майна, хліба; шахрайство під час проведення посівної і збиральної кампанії; переховування хліба та інших продуктів харчування; підкидання дітей в дитячі будинки для порятунку їх від голодної смерті.

Проведення радянською владою насильницьких дій з метою розібрання хліба або продуктів харчування здійснювалося поряд з допомогою державних органів голодуючим і створенням системи громадського харчування в колгоспах і радгоспах.

Ключові слова: *Голодомор; етноцид; хлібозаготівля; колгоспники; цукроварні; партійно-радянський апарат.*

В. В. Рубан

**БЕСПРЕДЕЛ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ДИКТАТУРЫ
В РАКУРСЕ ГОЛОДОМОРА УКРАИНСКОГО НАРОДА
В 1932–1933 гг.**

Рубан Владимир Вячеславович, соискатель кафедры истории и культуры Украины, innavisnyuk@gmail.com

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского,
ул. Острожского, 32, Винница, 21000, Украина

АННОТАЦИЯ

В основе нашего исследования лежит попытка анализа основных аспектов быта крестьян во время Голодомора на Подолье в 1932–1933 гг., прослеживание условия их жизни, личного удовлетворения потребностей в питании, жилье, одежде и тому подобное. Автор раскрывает политику высшего партийно-советского государственного руководства СССР в отрасли сельского хозяйства, которая привела к массовому голоду. Деятельность сельских активистов, районных руководителей и их уполномоченных, реквизиционные хлебозаготовки, которые не только усложняли непростую судьбу крестьянских семей, но и в то же время углубляли конфликт между крестьянским обществом и советской властью. На основе анализа архивных данных освещены такие способы практики выживания крестьян: отказ от хлебозаготовки; забой или продажа скота; раздача «авансом» урожая; выход из колхоза; побег из села в город или за пределы республики; питание суррогатами; кража частного и общественного имущества, хлеба; мошенничество во время проведения посевной и уборочной кампании; перепрягивание хлеба и других продуктов питания; подкидывание детей в детские дома для спасения их от голодной смерти.

Проведение советской властью насильственных действий с целью разбирания хлеба или продуктов питания осуществлялось наряду с помощью государственных органов голодавшим и созданием системы общественного питания в колхозах и совхозах.

Ключевые слова: Голодомор; этноцид; хлебозаготовки; колхозники; сахарные заводы; партийно-советский аппарат.

V. V. Ruban

**LAWLESSNES OF THE COMMUNIST DICTATORSHIP
THROUGH THE VIEW ON HOLODOMOR
OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN 1932–1933**

Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhailo Kotsiubynsky,
Ostroz'kiy Str., 32, Vinnytsia, 21000

Ruban Volodymyr V'yacheslavovych, Competitor at the History and Culture of Ukraine Department, innavisnyuk@gmail.com.

ABSTRACT

The basis of our study lays in attempt to analyze the basic aspects of the life of the peasants in Holodomor time in Podillia in the middle of 1932–1933, to trace the conditions of their life, personal satisfaction of needs, in nutrition, housing, clothing. The author reveals the policy of the highest party-Soviet state leadership of the USSR in the agricultural sector, which had led to mass starvation. Doings of rural activists, district leaders and their commissioners, aimed at requisitioning grain provision, which not only burdened the difficult fate of peasant families, but also deepened the conflict between the peasant society and the Soviet government. On the basis of the analysis of archival data, the methods of survival of peasants are covered: refusal of grain provision; Murder or sale of livestock; distribution of the «advance» of the harvest; exit from the collective farm; escape from the village to the city or outside the republic; food surrogates; theft of private and public property, bread; fraud during the sewing campaign; the overturning of bread and other food products; leaving children in orphanages to save them from starvation.

The Soviet authorities carried out violent actions aimed at analyzing bread or foodstuffs, along with the help of state bodies, starving and creating a catering system on collective and state farms.

Key words: *Holodomor; Ethnocide; Grain provision; Collective farmers; Sugar; Party and soviet apparatus.*

Дослідження Голодомору 1932–1933 рр. вже не одне десятиліття залишається однією із актуальних тем вітчизняної історії [1]. Через масштабність злочину більшовицької влади, мільйони смертей дослідники називали його «апокаліпсисом», «етноцидом», «злочином проти людства», «Голодомором» [2]. Численні дискусії [3], політизація наукової проблеми, проголошення висновків наперед до проведених наукових досліджень [2] продемонстрували не лише політичний, соціальний «запит» цієї проблеми, а й активацію історичної пам'яті населення не-

залежної України [2]. Адже Голодомор пройшов через пам'ять практично кожної української родини.

Враховуючи масштабність трагедії 1932–1933 р. для українського суспільства, Верховна Рада України 28 листопада 2006 р. ухвалила Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» [4]. Він узаконив не лише термін «Голодомор», а й визнав «Голодомор геноцидом Українського народу».

Проблема Голодомору знайшла своє висвітлення у роботах С. В. Кульчицького [2], Г. Касьянова [3], І. Г. Шульги [5], О. Стасюка [6], В. І. Петренка [8]. Досліджуючи проблему Голодомору, автори здебільшого лише позначали практики виживання селян в умовах жадливого голоду. Вони вказували на вживання сурогатів, факти канібалізму тощо. У численних регіональних науково-документальних збірниках публікувалися відповідні документи.

Метою даного дослідження є висвітлення, реакція та практика виживання селян під час Голодомору 1932–1933 рр.

На Поділлі під час Голодомору 1932–1933 рр. селяни, виходячи із місцевих умов, теж виробляли власні практики під час масового голоду. Як вже згадувалося, селяни, аналізуючи політику більшовицького керівництва, методи її реалізації місцевим партійно-радянським апаратом, передбачали настання голоду. Однак ніхто не міг спрогнозувати його масштаби.

Ще у травні 1928 р. внаслідок масової хлібозаготівлі до Вінницької окружної партії почали надходити листи про голодування значної частини населення районів округу через відсутність хліба. В деяких селах хліб почали розподіляти через кооперативні магазини. Кооператив с. Слобода Хмільницького району не отримував жодного кілограма борошна, «незважаючи, що потреба величезна». Головним чином кооперативи повинні були постачати борошно біднякам. Із с. Бондурівки Немирівського району селяни написали: «Щодня приходять в кооператив за борошном, а його все немає і нема». Із с. Ободівки написали: «Таких, що мають потребу у борошні, у нас чоловік 300, а борошна привозять — 30 пуд».

У результаті заможні селяни насміхалися із бідноти, яка була нездатна забезпечити свої родини і повністю залежала від державного постачання. А державні органи через відсутність необхідного об'єму хлібних запасів не могли забезпечити у по-

вній мірі потреби соціальної бази в українському селі. Тому бідняки почали висловлювати невдоволення діями державних органів: «Коли державі треба було виконати заготівельний план, наш кооператив весь час добре заготовляв хліб і райспілка постачала нам борошно. Тепер же, коли у нас вже більше не можна заготовити хліба, нам не дають ні фунта й незаможники по два тижні без хліба сидять» [7].

Отже, частина селян залишилася при наявності проблем із нестачею продовольства сама по собі. Така ситуація була обумовлена також і заборонаю вільної торгівлі. Адже селяни нестачу хліба завжди компенсували його купівлею на базарі. Вилучений в заможних селян та середняків хліб теж не покривав брак у колективних господарствах.

У 1929 р. ревізійні хлібозаготівлі лише посилювалися. Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор у директиві від липня 1929 р. вимагав від окружком партії максимально форсувати хлібозаготівлі і вивіз хліба у серпні: «Організувати серйозний тиск на куркульські елементи села і відкрити громадський контроль над куркульськими і заможними господарствами, які не здали лишків хліба». Окружками трансливали директиву ЦК КП(б)У у районні комітети партії, де закликали «максимально мобілізувати хлібозаготівельний апарат». Відомий дослідник подільського Голодомору В. Петренко проаналізував динаміку хлібозаготівлі на Поділлі у 1927–1930 заготівельних роках (див. таб. 1.).

Вказана динаміка чітко засвідчила значне зростання об'ємів хлібозаготівлі. Для більшовицького керівництва головним було швидко почати хлібозаготівлі. Вони боялися, що селяни швидко розберуть хліб і сховають його від заготівлі.

У результаті таких дій вищого партійно-радянського керівництва економічний стан селянських господарств лише ставав гіршим. Аналіз інформації місцевих апаратів ДПУ УСРР та доповідних записок районних керівників за 1931 р. засвідчив продовження голодування частини населення Поділля. У березні 1931 р. уповноважений ДПУ УСРР по Бершадському району Маркелов доповідав у Бершадський райком партії про невдоволення сільського населення. Коваль, кандидат у члени партії Микита Климнюк на пропозицію йти на збори відповів: «Спочатку нагодуйте, а потім я піду на збори — голодний не

піду». Робітник Бершадської цукроварні Пенкін на зборах сказав: «Кажуть, що за кордоном погано живуть робітники, але вони мають хліб, а у нас в СРСР ми сидимо без хліба». Його підтримали робітники. Коли один із партійців запитав учасників зборів: «Що потрібно робити?», то один робітників відповів «Відмовитися від радянської влади» [9].

Таблиця 1

**Динаміка хлібозаготівлі на Поділлі
у 1927–1930 заготівельних роках [8]**

Округ	Заготівлі у серпні 1927/1928 заготівельно- го року (тис. пудів)	Заготівлі у серпні 1928/1929 заготівельно- го року (тис. пудів)	Заготівлі у серпні 1929/1930 заготівельно- го року (тис. пудів)
Бердичівський	243	695	1272
Вінницький	160	396	1022
Кам'янець-Подільський	27	123	215
Могилів-Подільський	137	587	961
Проскурівський	112	352	649
Тульчинський	68	304	1043
Уманський	575	504	1367
Шепетівський	67	201	500

Аналізуючи практики виживання, бачимо, що однією із логічних дій селян Поділля стала відмова від хлібозаготівлі. У липні 1931 р. співробітники органів державної безпеки і місцевий партійно-радянський апарат інформували республіканські інстанції про масову відмову селян Поділля виконувати хлібозаготівлю. Переважна більшість селян заявила, що наданий план хлібозаготівлі призведе до голодування їхніх родин. У с. Марксове Брацлавського району селянин Петро Півкозак відмовився здавати хліб, «так як сам не має чого їсти». У с. Скрицьке Йосип Каракай і Семен Лановий, дізнавшись про сільський план хлібозаготівлі 14 тис. пудів, зробили висновок, що «державна хоче забрати у нас все і щоб ми поздыхали із голоду» [10].

Примус до здавання хліба міг спричинити чергові насильницькі конфлікти. Селяни були знову готові до стихійного спротиву представникам влади, які повинні були виконати план заготівлі. У с. Вигнанка Леонтій Мукомел заявив серед

односельців, що «не віддасть жодного зерна державі, а хто прийде брати хліб, тому проломить голову». Свої дії він мотивував тим, що у нього немає хліба і він не може допустити голодування власної родини [10].

Після отримання плану хлібозаготівлі для Вінницької області врожаю 1932 р. у розмірі 665 тис. тон ситуація повністю повторилася [13]. Адже навіть за оцінками районного керівництва рівень вилучення становив у середньому понад 38–45 % по різних районах. Так, колгоспи Махнівської МТС згідно з планами повинні були здати 57 % врожаю. Після засипання насінневого і страхового фонду, виділення зерна на громадське харчування на трудодні збіжжя не залишалося. У Немирівському районі на кущових зборах із присутніх 44 голів сільради лише 5 погодилися прийняти план хлібозаготівлі. Голова сільради с. Бондурівки член КП(б)У Поломарчук заявив: «Плану прийняти не можу, можете віддати мене під суд і забрати партквиток. Хай партія сама іде брати хліб» [14].

На жаль, не можна виявити, наскільки такі відмови вплинули на процес виживання селян як загалом, так і у конкретних випадках. Цілком зрозуміло, що масової відмови сільських активістів від участі у ревізії продовольства не відбулося. Одиначні відмови не могли кардинально вплинути на виживання селян. Але якщо конкретна відмова активіста врятувала хоча б одне життя — це вже позитивний наслідок його дій.

Дехто із селян ще сподівався на розсудливість сільського керівництва. Як варіант для виживання вони пропонували спочатку роздати вирощений врожай на трудодні, а лишки здати державі. Окремі колгоспники, що виробили мало трудоднів, пропонували роздати хліб по кількості душ у родині.

Реквізиційна хлібозаготівля, наступаючий голод остаточно позбавили селян ілюзій щодо праці у колгоспі. Частина селян заради виживання власних родин знову намагалася позбутися колгоспного ярма. У червні 1932 р. заступник начальника облвідділу ДПУ П. Рахліс доповідав секретарю Вінницького обкому КП(б)У про черговий вихід із колгоспів. Серед причин такого рішення колгоспників він назвав «продовольчу кризу», «організаційно-господарські проблеми», «зловживання і викривлення класової лінії», «недостатню масову політичну роботу серед селянства», «антирадянську діяльність куркулів».

Як бачимо, в черговий раз політичний компонент залишався у риторичі керівництва ДПУ УСРР. Динаміка виходів із колгоспів подана у табл. 2 [15].

Таблиця 2

Динаміка виходів із колгоспів у січні — червні 1932 р.

Назва районів	Виходи із колгоспів					
	Сі- чень	Лю- тий	Бере- зень	Кві- тень	Тра- вень	Чер- вень
Вінницький	–	7	6	137	48	246
Волочиський	–	–	–	2	165	140
Бершадський	–	–	288	276	–	180
Брацлавський	–	–	–	–	–	86
Вороновицький	–	–	–	–	–	172
Гайсинський	–	–	–	–	–	498
Городоський	–	–	–	170	–	116
Джупинський	–	–	–	–	–	130
Могилів-Подільський	–	–	–	–	120	410
Тепликський	–	–	–	–	208	–
Томашпільський	–	–	–	–	12	270
Юринецький	–	–	–	–	183	71
Ярмолинецький	–	–	248	–	27	5
Немирівський	–	–	–	–	–	200
Новоушицький	–	–	–	149	–	60
Оратівський	–	–	–	–	–	109
Михалпольський	–	–	–	–	–	107
Тулчинський	–	–	70	–	30	–
Шаргородський	–	–	–	75	–	90

Але П. Рахліс у доповідній записці визнав, що подані у таблиці цифри не дають повної картини виходів із колгоспів. Адже тут наведена статистика лише масових виходів. Поодинокі виходи, яких налічується значна кількість, не фіксувалися співробітниками органів державної безпеки.

Також він акцентував увагу, що у районах вихід із колгоспу супроводжувався «хвилюваннями волиночного характеру»: демонстративна подача колективних заяв, групові походи у сільські і районні організації із вимогою видачі хліба, негайного виділення земельної ділянки, озимих і ярих культур, повернення усупільненого майна і худоби, спроби самовільного захоплення земельних ділянок, самовільний розбір їжі у колгоспній їдальні тощо [16].

Наступним кроком виживання стала втеча із села. Наближення голоду відчували не лише селяни, а й сільська інтелекція — медичні, культосвітні працівники, вчителі. Брацлавський лікар Галіцький у ромові із помічником лікаря В. Алексієнко сказав: «Радянська влада в цьому році з хлібозаготівлею наробила таке, що у селян забрали весь хліб і весною буде голод. Почнуться епідемії голодного тифу та інше, лікарі зараз уже мають намір тікати в робочі центри, де все ж таки буде постачання, а то тут всі пропадемо» [17].

21 квітня 1932 р. на адресу інформаційного сектору ЦК КП(б)У Вінницький обком КП(б)У направив записку «Про стан харчування вчительства» Вінницької обласної спілки робітників освіти (РОБОС). У ній вказувалося на катастрофічний стан у постачанні сільських вчителів. Відсутність продовольства та товарів першої необхідності змушували вчителів писати заяви про звільнення і шукати роботу зі стабільним продпайком. Іноді голодні вчителі від розпачу, незважаючи на загрозу реально-го покарання, самовільно залишали робочі місця і виїжджали до міста.

23 січня 1933 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову про виконання директиви ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про масовий виїзд селян за межі республіки. У постанові за підписом секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаєвича і голови РНК УСРР В. Чубаря серед іншого давалися наступні доручення: негайно вжити у кожному районі заходи до недопущення масового виїзду одноосібників та колгоспників, виходячи з розісланої за лінією ДПУ УСРР директиви В. Балицького; перевірити роботу вербувальників робочої сили на вивіз за межі України, усунути від цієї роботи всі підозрілі контрреволюційні елементи; розгорнути роз'яснювальну роботу серед колгоспників та одноосібників проти самовільних виїздів з залишенням господарства та попередити про арешт у випадку виїзду в інші райони [18].

Заступник начальника Вінницького облвідділу ДПУ УСРР Я. Пан інформував, що протягом листопада — грудня 1932 р. і січня 1933 р. із 24 районів виїхало 5579 селян, із них 551 сім'я. Зокрема із Затонського району виїхало 140 осіб, Михалпольського — 110 осіб, Немирівського — 68, Брацлавського — 404, Тростянецького — 1150, Махнівського — 199, Уланівського — 120, Старо-Костянтинівського — 219, Антонінського — 332,

Станіславчицького — 276, Тульчинського — 180, Літинського — 403, Деражнянського — 192, Липовецького — 372, Томашпільського — 144 особи [19].

Однак не всі виїжджали за межі, більшість населення змушена була пережити голод, внаслідок цього розвивалося злочинство. У с. Христинівка у травні 1932 р. 20 жінок вночі вийшли на пасовисько, вбили декілька колгоспних коней і розподілили м'ясо. У цьому ж селі вночі понад 100 селян розібрали посаджений маточний буряк, що належав місцевому бурякорадгоспу. У даному випадку також цікава поведінка охорони посадкового матеріалу. Охоронці не лише не завадили розкрадання, а заявляли: «Беріть, поки не угледіли». Сторож картопляного кагату у с. Куниче Крижопільського району Пилип Цимбалюк теж не зважав на дії селян, дозволяючи розбирати посівний матеріал [20]. У даній ситуації йдеться не тільки про звичайну допомогу голодним людям, а й про ставлення самих охоронців до керівництва радгоспу як представників місцевого партійно-радянського апарату.

Загалом крадіжки великими партіями збіжжя здійснювали посадкові особи. Селяни здебільшого крали невеликими порціями. У с. Човновиці Плисківського району колгоспники обрубували снопи сокирами. Як мінімум половина колгоспників, що працювали на обмолоті зерна, за твердженнями П. Рахліса, крали зерно. За твердженнями чекістів найбільше крадіжок здійснювалося під час обмолоту і перевезення зерна до колгоспного складу.

Відсутність ваг і відкритий спосіб зберігання (на зернотоку) теж сприяли масовим крадіжкам зерна. Сільські активісти постійно обходили садиби колгоспників, які працювали на обмолоті, і реквізували крадений хліб. Часто із краденим хлібом вони забирали і власний хліб колгоспника у «покарання».

Замість поліпшення матеріального становища селян вище політичне керівництво СРСР для припинення крадіжок 7 серпня 1932 р. прийняло постанову ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», відомої під назвою «Закон про п'ять колосків». Розкрадання майна колгоспів каралося розстрілом, за «пом'якшувальних обставин» — позбавленням волі на строк не менше 10 років [21].

Щоб не потрапити під розстріл, селяни часто шахраювали, щоб зберегти хліб від хлібоздачі. У с. Закрениччя Плисківського району твердоздатчики скористалися відсутністю суворого контролю за кількістю зданого зерна і замість необхідних 300 пудів здали набагато менше. Але квитанції отримали за повністю зданий хліб [21].

Селяни також вдавалися до насильницьких дій у вигляді «волинки» щодо майна колгоспів, радгоспів і переробних заводів. На кагати буряку Білоусівського радгоспу Тульчинського району постійно нападали натовпи жінок. Одного разу 30 жінок напали на віз, що перевозив кукурудзу млин для потреб радгоспу. Жінки між собою розподілили мішки із кукурудзою [22]. У с. Тишківка Гайсинського району у березні 1932 р. жінки вночі зірвали двері колгоспного льоху і розібрали капусту і картоплю, що призначалася для громадського харчування [23].

Вірогідно, зважаючи на значну кількість розібраного зерна і постійну небезпеку повторення «волинки», було вирішено арештувати її ініціаторів і провести відкритий судовий процес. Виїзна бригада обласного суду засудила 6 осіб — «ініціаторів волинки» — від 1 до 6 років виправних таборів.

У квітні 1932 р. «волинки» по розбору збіжжя і насіння охоплювали все більше районів — Гайсинський, Томашпільський, Теплицький, Брацлавський, Крижопільський, Козятинський та інші.

Головними причинами таких дій, на думку В. Лєвоцького, були:

- масове голодування населення. Всі акції проходили під гаслом «Ми голодні, дайте хліба»;

- ріст активності антирадянського елемента, який користувався економічними труднощами і провокував різні соціальні групи на «волинки»;

- концентрація на винокурнях значних запасів кукурудзи, що лежала під відкритим небом і псувалася. Останнє на тлі масового голодування викликало невдоволення населення. Адже замість псування чи переробки на спирт — це збіжжя могло врятувати від голоду;

- відсутність масової роботи серед жінок, які були основними ініціаторами і учасниками розбору. В. Лєвоцький був впевнений, що такі дії вони проводили під впливом куркульської

агітації. Він звинувачував також керівників радгоспів і колгоспів, які, на вимоги селян про допомогу, відповідали: «Немає хліба, ідіть просіть в район»;

– слабка охорона сховищ із посівним матеріалом. Економлячи кошти, керівники радгоспів, колгоспів, переробних підприємств затягували оформлення договорів із підрозділами промислової міліції, зневажаючи таким чином «важливу державну справу — охорону державного зерна»;

– хоча співробітники місцевих апаратів ДПУ прийняли ряд оперативних заходів, поінформували районних керівників про наростаючу небезпеку проходження «волинок», але останні не приділяли уваги цим інформаціям і не проводили відповідної політичної роботи [24].

Отже В. Левоцький, аналізуючи події, бачив в них лише політичну «антирадянську» складову у діях подільських селян. Він не вказував основної причини масового голодування населення — соціальна-економічна політика більшовицького уряду. Головну вину він покладав на противників «куркулів» — противників радянської влади. Тому всі наступні дії місцевого керівництва виходили саме із цієї політичної оцінки.

Водночас така оцінка зумовлювала формальне ставлення частини партійно-радянського апарату до виконання своїх обов'язків. Адже вони розуміли наявну ситуацію, її причини і бачили вже її наслідки. Вплинути якимось чином на її розвиток вони не могли, адже це загрожувало втратою «політичної довіри» і перспективи кар'єрного зросту.

Найбільше від голоду потерпали діти, адже вони не розуміли поточної ситуації і причини відсутності їжі. Для полегшення їхніх страждань і з надією врятувати їх від голодної смерті батьки часто залишали дітей в канцеляріях сільрад, колгоспів, на базарах, у державних установах, райвиконкомках, суді, прокуратурі. Батьки сподівалися, що «гуманна соціалістична держава», що проголосила гасло «Все краще дітям», не полишить їх помирати голодною смертю.

Норма продуктів на одну дитину складала: хліба печеного — 100 г, цукру — 25 г, повидла — 20 г, м'яса — 30 г, жирів — 20 г. Зауважимо, що мінімальна норма блокадного Ленінграду у найважчий період листопад-грудень 1941 р. становила 125 г хліба.

Всього із внутрішньообласних ресурсів для харчування дітей було виділено 18 тон борошна, 4,5 тони цукру, 25 тон картоплі, 6 тон круп, 3,5 тони повидла. М'ясо і жири, хоча були заплановані, але в реалії відсутні у раціоні харчування.

Таким чином, причиною, що змусили селян шукати шляхи до виживання, стала політика вищого партійно-радянського державного керівництва СРСР у галузі сільського господарства, що зумовила масовий голод. Діяльність сільських активістів, районних керівників і їх уповноважених, реквізиційні хлібозаготівлі, знуцання лише обтяжували непросту долю селянських родин і, водночас, поглиблювали конфлікт між селянською громадою і радянською владою.

Аналіз архівних документів та спогадів визначив наступні практики виживання: відмова від хлібозаготівлі; забій або продаж худоби, роздавання «авансом» врожаю, вихід із колгоспу, втеча із села у місто або за межі республіки, допомога державних органів і створення системи громадського харчування у колгоспах і радгоспах, харчування сурогатами, крадіжки приватного і громадського майна, збіжжя, шахраювання під час проведенням посівної і збиральної кампанії, хлібозаготівлі, переховування збіжжя та інших продуктів харчування, проведення насильницьких дій із метою розібрання збіжжя чи продуктів харчування, підкидання дітей у дитячі будинки для рятування їх від голодної смерті. Варто акцентувати увагу, що на тлі масового виживання сільського населення вище політичне керівництво СРСР повністю забезпечувало працівників місцевого партійно-радянського продовольством.

Література та джерела

1. Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: бібліографічний покажчик / ред кол.: С. В. Кульчицький, О. Ф. Богущанська, В. Мотика; упорядн.: Л. М. Бур'ян, І. Е. Рікун; Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького; Інститут історії України НАН України; Фундація українознавчих студій Австралії. — Одеса; Львів: Видво М. П. Коць, 2001. — 664 с.
2. Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 р як геноцид: труднощі усвідомлення. — К.: Наш час, 2007. — 424 с.
3. Касьянов Г. *Danse macabre*. Голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті — початок 2000-х) / Георгій Касьянов. — К.: Наш час, 2010. — 271 с.
4. Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 50. — С. 504.

5. Шульга І. Г. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920–1932 років) / Ілля Гаврилович Шульга. — Вінниця, 1997. — 152 с.
6. Стасюк О. Харчування та замітники їжі українського селянства на поч. 30-х років ХХ ст. // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць. — К., 2006. — Вип. 21. — С. 97–102.
7. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-29. — Оп. 1, спр 373. — Арк. 222–223.
8. Більшовицька влада та українське селянство у 20–30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). — Монографія. — Вінниця: ДП «ДКФ», 2008. — 320 с.
9. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-39. — Оп. 1. — Спр. 106. — Арк. 53.
10. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-40. — Оп. 1. — Спр. 182. — Арк. 102.
11. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-40. — Оп. 1. — Спр. 179. — Арк. 67.
12. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-40. — Оп. 1. — Спр. 179. — Арк. 66–67.
13. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-136. — Оп. 4. — Спр. 11. — Арк. 42–43.
14. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-136. — Оп. 4. — Спр. 14. — Арк. 106–116.
15. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-136. — Оп. 3. — Спр. 11. — Арк. 110–111.
16. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-136. — Оп. 3. — Спр. 11. — Арк. 113–114.
17. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-40. — Оп. 1. — Спр. 182. — Арк. 190.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1. — Оп. 16, спр.9. — Арк. 115–116.
19. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-136. — Оп. 6. — Спр. 295. — Арк. 45–50.
20. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-136. — Оп. 3. — Спр. 8. — Арк. 67.
21. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-136. — Оп. 3. — Спр. 2. — Арк. 124.
22. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-136. — Оп. 3. — Спр. 4. — Арк. 34–35.
23. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-136. — Оп. 3. — Спр. 8. — Арк. 13.
24. Держархів Вінницької обл. — Ф.П-136. — Оп. 3. — Спр. 8. — Арк. 66.

REFERENCES

1. KUL'CHYTS'KYY, S. V., BOTUSHANS'KA, O. F. & MOTYKA, V. (2001) Holodomor v Ukrayini 1932–1933 rr.: bibliohrafichnyy pokazhchyk — *Holodomor in Ukraine 1932–1933: bibliographical index*. Odesa: L'viv: M. P. Kots' Print. (In Ukrainian).
2. KUL'CHYTS'KYY, S. V. (2007) Holodomor 1932–1933 r yak henotsyd: trudnoshchi usvidomlennya — *The Holodomor of 1932–1933 as a Genocide: the difficulty of awareness*. Kyiv: Nash chas. (In Ukrainian).
3. KAS'YANOV, H. (2010) Danse macabre. Holod 1932–1933 rokiv u politytsi, masoviy svidomosti ta istoriohrafiyi (1980-i — pochatok 2000-kh) — *Danse macabre. The famine of 1932–1933 in politics, mass consciousness and historiography (1980s — early 2000s)*. Kyiv: Nash chas. (In Ukrainian).
4. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny — *Information from the Verkhovna Rada of Ukraine* (2006) No. 50. p. 504. (In Ukrainian).
5. SHUL'HA, I. H. (1997) Hirka pravda. Narysy z istoriyi podil's'koho selyanstva (1920–1932 rokiv) — *Bitter truth. Essays on the history of Podillya peasantry (1920–1932)* Vinnytsya. (In Ukrainian).
6. STASYUK, O. (2006) Kharchuvannya ta zaminyky yizhi ukrayins'koho selyanstva na poch. 30-kh rokiv XX st. — Nutrition and food substitutes of the Ukrainian peasantry at the beginning 30s of the XX century. *Etnichna istoriya narodiv Yevropy — Ethnic history of the peoples of Europe*. No 21. p. 97–102. (In Ukrainian).
7. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-29. Description 1. Case 373. pp. 222–223. Vinnytsya.
8. PETRENKO, V. I. (2008) Bil'shovtyts'ka vlada ta ukrayins'ke selo u 20–30 rr. KhKh st.: prychny, tekhnolohiyi, naslidky Holodomoruhenotsydu (za materialamy Podillya) — *Bolshevik government and Ukrainian village in the 20–30's. The twentieth century: causes, technologies, consequences of the Holodomor-genocide (based on materials of Podillya)*. Vinnytsya: DP «DKF». (In Ukrainian).
9. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-39. Description 1. Case 106. pp. 53. Vinnytsya.
10. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-40. Description 1. Case 182. pp. 102. Vinnytsya.
11. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-40. Description 1. Case 179. pp. 67. Vinnytsya.
12. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-40. Description 1. Case 179. pp. 66–67. Vinnytsya.
13. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-136. Description 1. Case 11. pp. 42–43. Vinnytsya.
14. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-136. Description 3. Case 11. pp. 110–111. Vinnytsya.
15. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-136. Description 3. Case 11. pp. 113–114. Vinnytsya.

16. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-40. Description 1. Case 182. pp. 190. Vinnytsya.
17. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-40. Description 1. Case 182. pp. 191. Vinnytsya.
18. TsDAHO Ukrainy — *Central State Archives of Public Associations of Ukraine*. Found P-1. Description 16. Case 9. pp. 115–116. Kyiv.
19. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-136. Description 6. Case 295. pp. 45–50. Vinnytsya.
20. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-136. Description 3. Case 8. pp. 67. Vinnytsya.
21. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-136. Description 3. Case 2. pp. 124. Vinnytsya.
22. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-136. Description 3. Case 4. pp. 34–35. Vinnytsya.
23. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-136. Description 3. Case 8. pp. 13. Vinnytsya.
24. Derzharkhiv Vinnyts'koyi obl. — *State Archives of Vinnytsia region*. Found P-136. Description 3. Case 8. pp. 66. Vinnytsya.

Надійшла до редакції 21 червня 2017 р.

УДК [94:329.285](477)«1921/1930»

В. А. Савченко

ЕМІГРАНТСЬКА РОСІЙСЬКОМОВНА ТА УКРАЇНОМОВНА АНАРХІСТСЬКА ПРЕСА 20-х рр. ХХ ст.

Савченко Віктор Анатолійович, к. і. н, доц., проф. кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін, e-mail: ldnjeron15@gmail.com.net

Одеський національний університет внутрішніх справ,
вул. Успенська, 1, Одеса, 65012, Україна

АНОТАЦІЯ

В статті розглядається процес еволюції анархістської преси, що видавалася емігрантами з Росії та України в США, Аргентині, Німеччині, Франції у 1920-ті рр., висвітлена боротьба між напрямками анархо-комунізм, анархо-синдикалізм, «вільним» анархізмом, анархо-містиками, прибічниками «анархістського синтезу» та «анархістської платформи» за вплив на радикально налаштованих емігрантів зі Східної Європи. Серед засновників і редакторів західних видань анархістських емігрантів були вихідці з